УДК 343.9

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДЕЯКИХ НОВИХ (НЕТРАДИЦІЙНИХ) НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В КРИМІНАЛІСТИЦІ

THE APPEARANCE AND DEVELOPMENT OF SOME NEW (NON-TRADITIONAL) RESEARCH DIRECTIONS IN CRIMINALISTICS

Линник О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України

Ця стаття присвячена дослідженню виникнення нових (нетрадиційних) напрямів дослідження в криміналістиці, що з'явилися останнім часом. Також розглядаються їх прихильники, розвиток та можливі шляхи вдосконалення. Крім того, автором зазначена доцільність використання таких інновацій при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Ключові слова: нетрадиційні дослідження, нові напрями в криміналістиці, поліграф, гіпноз, гомологія, психолінгвістика, біоритмологія, кадаврологія.

Эта статья посвящена исследованию возникновения новых (нетрадиционных) направлений исследования в криминалистике, появившихся в последнее время. Также рассматриваются их сторонники, развитие и возможные пути совершенствования. Кроме того, автором указана целесообразность использования таких инноваций при расследовании уголовных правонарушений.

Ключевые слова: нетрадиционные исследования, новые направления в криминалистике, полиграф, гипноз, гомология, психолингвистика, биоритмология, кадаврология.

This article investigates emergence of new (non-traditional) research directions in criminalistics that have appeared recently. Also considered their supporters, development and possible improvements. Moreover, author indicated feasibility of using such innovations in investigation of criminal offenses.

Key words: unconventional research, new trends in criminalistics, polygraph, hypnosis, homology, psycholinguistics, biorhythmology, kadavrolohiya.

Актуальність теми. Необхідність у розробці нових, нетрадиційних напрямів криміналістичного наукового знання зумовлена істотними змінами в структурі та динаміці злочинності, модифікації відомих і появи нових видів кримінальних правопорушень, способів їх вчинення та профілактики. З цими процесами пов'язано залучення в кримінальне судочинство об'єктів, які в недалекому минулому взагалі не фігурували у кримінальних провадженнях. Не випадково увагу криміналістів все більше привертає питання оновлення системи методів і прийомів боротьби зі злочинністю на основі оснащення правоохоронних органів засобами, що будуть відповідати сучасному рівню розвитку науки і техніки, та не матимуть аналогів у минулому.

Метою даної статті є аналіз формування нових галузей криміналістичного наукового дослідження, нетрадиційних об'єктів, методів, прийомів і засобів розслідування кримінальних правопорушень.

Дослідження цієї теми знайшло відображення у наукових працях: О.М. Васильєва, В.П. Головіної, Л.П. Грімака, П. Екмана, С.Г. Качуріна, М.М. Китаєва, Я.В. Комісарової, В.О. Коновалової, О.О. Леонтьєва, В.О. Образцова, В.І. Шиканова, М.П. Яблокова та інших.

Виклад основного матеріалу. Найбільш визнаним та розповсюдженим серед нових напрямів у криміналістиці, на нашу думку, є поліграфологічне дослідження. Під час дослідження літератури з даного питання стало зрозумілим, що погляди вчених розділяються на дві протилежні думки: одні вважають використання поліграфу нетрадиційним криміналістичним методом, який не заслуговує впровадження у практику [1, с. 3], інші, навпаки – базою, що дозволяє оцінити достовірність інформації, що отримує слідчий від особи, яка нею володіє [2, с. 48].

Поліграфом науковці називають контактний науково-технічний пристрій, призначений для вимірювання емоційного стану опитуваної особи та її психофізіологічних реакцій на поставлені запитання при проведенні відповідного дослідження, в тому чисті й під час розслідування кримінальних правопорушень.

При проведенні опитування на поліграфних пристроях сам прилад є лише допоміжним технічним засобом для реєстрації фізіологічних реакцій. Принцип поліграфного опитування полягає в тому, що людина, яка приховує інформацію, відчуває емоційний дискомфорт, який виражається у фізіологічних реакціях (зміні частоти і глибини дихання, пульсу, артеріального тиску тощо). Наявність інформації про злочин при опитуванні із застосуванням поліграфа активізує психофізіологічні реакції організму, які можуть бути зафіксовані за допомогою технічних засобів. Цінність результатів, одержаних у процесі опитування із застосуванням поліграфа, прямо залежить від поставлених запитань. Завдання полягає в тому, щоб зміни в динаміці психофізіологічних показників випливали саме зі сформульованих у ході перевірки запитань. Підготовка опитувальника при проведенні поліграфологічної перевірки є одним із найважливіших елементів проведення опитування, від якого залежать кінцеві результати [3, с. 25−26].

Відмітимо, що проведення перевірок на поліграфі не суперечить чинній правовій базі та правовим нормам законодавства України. Одночасно відсутність нормативно-правових актів, які передбачали б чіткий правовий механізм та умови правовірності використання поліграфа під час кримінального провадження в Україні, чинить негативний вплив на слідчо-судову практику, зокрема, виходячи із того, що для діяльності органів державної влади визначено принцип «дозволено лише те, що передбачено законом». Тому результати застосування в Україні поліграфа при розслідуванні окремих кримінальних правопорушень часто визнаються неналежними та недопустимими.

До числа нетрадиційних методів подолання брехні відноситься й метод отримання інформації після введення особи в гіпнотичний стан. Гіпноз – це штучно викликаний психічний стан людини, подібний до сну, в основі якого лежать явища гальмування перебігу нервових процесів вищих відділів головного мозку [4]. Численними дослідженнями встановлено, що гіпноз відіграє значну роль у забезпеченні надійності й точності свідчень очевидців

і потерпілих у більшості кримінальних справ. Оскільки здебільшого в слідства є можливість повторної перевірки інформації, одержаної під час гіпнозу, такої, наприклад, як опис зовнішності підозрюваного, номер автомобіля, характеристика транспортного засобу й інші ключові відомості, то під час подальшого розслідування ця інформація або одержує підтвердження, або не враховується [5, с. 94].

У вітчизняних правоохоронних органів інтерес до знань про гіпноз зріс лише у останнє десятиліття. В.О. Образцов зазначає, що до числа нетрадиційних методів криміналістичної методології відноситься, правда, поки що неофіційний, неузаконений допит особи після введення її у гіпнотичний стан. Неухильно, хоча й повільно, з оглядкою гіпноз наближається до кримінального судочинства, завойовуючи все більше умов невгамовних вчених-криміналістів, проникаючи у діяльність творчих співробітників правоохоронних органів [6, с. 233]. Поки що проблема використання можливостей гіпнозу у справі боротьби зі злочинністю знаходиться у зародковому стані. Але є всі передумови вважати, що у найближчому майбутньому в рамках криміналістики сформується новий науковий напрямок – гіпнологія, яка отримає повноправний статус метода, закріпленого наукою та апробованого практикою, який сприятиме отриманню інформації про обставини розслідуваної події [7, с. 213].

Протягом останніх двадцяти років за кордоном з'явився ряд публікацій з представленими в них результатами використання гіпнозу як засобу, що стимулює спогади очевидців про події кримінального характеру. Правоохоронні органи США, Великобританії, Канади, Австралії, Ізраїлю використовують гіпноз під час розкриття тяжких злочинів. Метод гіпнозу використовується переважно під час допиту свідків та потерпілих, що добровільно дали на це згоду, і практично не використовується до підозрюваних та обвинувачених, показання яких не мають сили доказу відповідно до положень закону. Так, у США для проведення допиту з використанням гіпнозу необхідні: письмова згода допитуваної особи; її детальний інструктаж із поясненням мети та завдання процедури, її нешкідливості для здоров'я, з гарантіями для допитуваного додержання конфіденційності та використання одержаних під час допиту відомостей тільки за їх прямим призначенням; письмовий дозвіл ФБР; письмовий дозвіл Генеральної прокуратури; письмове орієнтування для інтерв'юера, з коротким викладом інформації у справі, що готується слідчим і додається до справи; медична ліцензія гіпнотизера (спеціаліст і консультант ФБР); спеціальний агент інтерв'ю – штатний співробітник ФБР (дипломований психолог, що має знання з права, техніки інтерв'ю, методики розслідування та судового гіпнозу). Кількість присутніх при допиті осіб повинна бути мінімальною, присутність слідчого, який веде справу, не допускається. Процедура допиту фіксується за допомогою аудіо– та відеозапису, що пізніше дає експертам та суддям змогу оцінити правильність дотримання процедурних вимог [8, с. 66].

Найважливіше питання, яке порушується при обговоренні проблеми використання гіпнозу в юридичній практиці, стосується дотримання прав людини. Багато вчених ставляться до цієї проблеми скептично, вважаючи, що стан гіпнозу пов'язаний з пригніченням волі людини, грубим вторгненням у її психіку та можливим заподіянням шкоди психічному здоров'ю загіпнотизованого [7, с. 212].

Саме тому умовами, яких слід дотримуватися при використанні цього методу, є такі:

1. Свідки або потерпілі, безумовно, повинні бути налаштовані позитивно щодо співпраці з органами розслідування, у тому числі до факту гіпнотизації. З етичних міркувань і з метою захисту цивільних прав не слід допитувати під гіпнозом підозрюваних. Єдиним виключенням із цього правила є бажання самого підозрюваного застосувати гіпноз і, по можливості, у присутності адвоката, коли підозрюваний сподівається пригадати важливий для встановлення істини факт.

2. У всіх випадках необхідно бути впевненим у психологічному комфорті допитуваного під гіпнозом. Якщо ж такої впевненості немає, необхідно проконсультуватися з відповідним фахівцем.

3. Сеанси слідчого гіпнозу повинні проводити досвідчені психіатри або психологи, які мають спеціальну підготовку щодо проведення гіпнорепродукції.

4. Фахівець, який проводить допит під час гіпнозу, повинен бути безпристрасним стосовно одержуваної від суб'єкта інформації. Допитуваний не повинен навіть здогадуватися про важливі для слідчого варіанти відповідей. Це сприяє уникненню навмисного спотворювання висловлюваних відомостей із метою «підіграти», догодити тому, хто слухає [5, с. 98–99].

Наступним напрямом є гомологія. Криміналістична гомологія як галузь криміналістики пов'язана з вивченням людей в якості структурних елементів системи реалізації та відображення досліджуваних у кримінальному судочинстві подій. У першу чергу, мається на увазі активність і ключова роль учасників відображених процесів у рамках подій, що містять ознаки кримінального правопорушення. Поряд із цим у криміналістичній гомології вивчаються учасники інших подій, що мають правове та криміналістичне значення. В основній своїй масі ці події так чи інакше пов'язані з кримінальним правопорушенням або мають якесь відношення до його окремих елементів (наприклад, до умов життя, виховання осіб, які його вчинили, до обставин придбання власником якої-небудь речі, яка потім була у нього викрадена тощо) [9, с. 124–125].

Особливість криміналістичної гомології полягає в тому, що вона орієнтована на вивчення декількох груп взаємопов'язаних об'єктів, а саме, дослідження як фізичних осіб-учасників процесу взаємодії і відображення в рамках пізнаваних подій, так і дослідження свідків цих подій. А кінцевою метою вивчення гомологічного матеріалу є розробка засобів, методів, прийомів, методик і рекомендацій щодо їх використання в слідчій, оперативно-розшуковій, експертній та судовій практиці.

Криміналістична гомологія як галузь криміналістики являє собою систему знань, по-перше, про людину як особистість, як слідоутворюючий та слідосприймаючий об'єкт-носій інформації, що має значення для вирішення правових і криміналістичних завдань; по-друге, про засоби, прийоми, методи і технології встановлення даного носія інформації і його вивчення; по-третє, про засоби, прийоми, методи, технології збирання, аналізу, накопичення, передачі і використання інформації, що міститься в пам'яті її носіїв, а також у матеріально фіксованих слідах на тілі, одязі, інших супутніх речах та об'єктах, з якими носій взаємодіяв, реалізуючи свою активність у рамках пізнаваних у кримінальному судочинстві подій [9, с. 127].

Ще одним досить новим нетрадиційним напрямом дослідження є криміналістична біоритмологія (хронобіологія). Біоритмологи стверджують, що в організмі людини є більше ста біоритмів, пов'язаних як із внутрішніми процесами людського організму, циклічність яких може становити місяці і навіть роки, так і з зовнішнім середовищем проживання людини, магнітним полем Землі тощо. На основі цього деякі вчені відзначають залежність між, наприклад, кількістю умисних вбивств і фазами Місяця, і зазначають, що знання періодів зміни психофізіологічних функцій певних людей і вміння використовувати ці відомості в діяльності правоохоронних органів можуть виявитися досить ефективними [10, с. 20].

Прихильники даного методу вважають, що дослідження багатоденних біоритмів людини показують, що різні фізіологічні функції мають багатоденні періоди підйому і спаду. Послідовність щоденних значень кожного показника при цьому повторюється більш-менш чітко через

певні, майже правильні проміжки часу. Ще в 19 столітті з'явилася теорія «трьох біоритмів» (фізичний – з довжиною періоду в 23 дня, емоційний – 28 днів та інтелектуальний – 33 дня). Деякі фахівці відкидають цю теорію, але вчені Болгарії, Франції та Японії отримали переконливі підтверджуючі докази. Особливо глибоке обґрунтування дана теорія отримала в докторській дисертації Г. Швінге і працях японського дослідника Х. Татая [11, с. 43].

Криміналістична психолінгвістика – наступний напрям – сформувалася, як нова галузь наукового знання на стику психології та лінгвістики. Об'єктами психолінгвістичного аналізу є письмові та усні повідомлення, які вивчаються за допомогою аналітичних методів із метою встановлення ознак, що вказують на їх походження, середовище проживання, психологічні та інші риси особистості джерел мовної інформації. Отримані результати дозволяють побудувати портрет невідомого автора письмового тексту або звукової інформації, який може містити дані про вік, стать, освітній рівень, географічне та етнічне середовище, рід занять встановленої особи, а також, чи належить різна мовна продукція одній і тій самій особі. У світовій практиці є факти складання портрета (профілю) злочинця з дивовижною точністю. Так, у США при розшуку кілера Берковіца складений профіль виявився схожим із оригіналом у частині росту, ваги, сімейного стану, кримінальних намірів, можливості чинення опору при арешті.

Слід зазначити, що вперше запропонував говорити про судово-психолінгвістичну експертизу як різновид судово-психологічної експертизи В.І. Батов в 1974 р. на одній із конференцій криміналістів, і був підтриманий в цьому найбільшим її фахівцем М.М. Коченовим. Фактично при експертизі документів та інших письмових текстів термін «судово-психолінгвістична експертиза» в даний час загальноприйнята. Особливу проблему в криміналістиці становить визначення стану автора тексту на основі його дослідження. Йдеться, насамперед, про емоційну напруженість. Одними з перших психолінгвістів, що займалися цією проблемою, були Ч. Осгуда і Г. Уокер, які аналізували тексти передсмертних записок самогубців [12, с. 242−243].

Крім зазначених, у криміналістиці розвиваються й інші напрями. Наприклад, представляє інтерес розробка можливостей застосування при допитах психологічних індикаторів (музичного чи запахового фону) та лікарських засобів (криміналістичний наркоаналіз). А також криміналістична кадаврологія – новий напрямок у криміналістиці, покликаний розробляти на основі вивчення відповідного емпіричного матеріалу практично значущі рекомендації, що дозволять оптимізувати процес дослідження трупа або його частин, як одного з найважливіших джерел інформації не тільки про сам факт смерті, але й про супутні обставини. Оскільки метою таких досліджень є пошук криміналістично значущих елементів, які використовуватимуться для моделювання кримінально-релевантних ознак особистості потерпілого та інших обставин, що мають кримінально-процесуальний та криміналістичний аспекти, на основі дослідження його трупа [13, с. 135].

Висновки. З огляду на все вищесказане, можна зробити висновки, що використання знань і методів інших наук визначається цілями та потребами застосування їх у практичній діяльності правоохоронних органів щодо розслідування та профілактики кримінальних правопорушень. Зрозуміло, що можливості зазначених у статті напрямів вимагають детального вивчення, а дані, отримані за їх допомогою, неоднозначні та недосконалі. Однак слід пам'ятати, що світовою тенденцією є прискорення науково-технічного прогресу, а тому необхідно враховувати перспективи і напрями розвитку криміналістики, оскільки те, що ще вчора вважалося неможливим, стає реальністю вже зараз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тертышник В.М. Нетрадиционные способы и формы собирания и исследования доказательств при расследовании преступлений / В.М. Тертышник. – Харьков, 1994. – 54 с.

2. Холодный Ю.И. Опрос с использованием полиграфа и его естественнонаучные основы / Ю.И. Холодный // Вестник криминалистики. – 2005. – Вып. 1 (13). – С. 39–48.

3. Применение полиграфа в оперативно-разыскной деятельности органов внутренних дел России: Методическое пособие / А.И. Скрыпников, В.А. Варламов, И.С. Зубрилова, Т.С. Богданова. – М.: ВНИИ МВД РФ, 1995. – 88 с.

4. Качурін С.Г. Нетрадиційні криміналістичні засоби і методи в розслідуванні злочинів: можливості використання / С.Г. Качурін. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vuzlib.com.ua/articles/book/9785Netradicijjni_kriminalist/1.html.

5. Галан Н.В. Застосування методів психотерапії у слідчій практиці / Н.В. Галан // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 1. – С. 91−100.

6. Образцов В.А. Криминалистическая гипнология? А почему бы и нет? / В.А. Образцов // Записки криминалистов. – М., − 1995. – № 5. – С. 233−234.

7. Головина В.О. Возможности использования гипноза в оперативно-следственных целях / В.О. Головина // Вісник ЛІВС МВС України. – 2000. – № 3. – С. 210−213.

8. Клевцов О.Л. Можливість використання гіпнозу в оперативно-слідчій практиці правоохоронних органів / О.Л. Клевцов // Право України. – 1998. – № 7. – С. 63−67.

9. Криминалистика / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. В.А. Образцова. – М.: Юристъ, 1997. – 760 с.

10. Китаев Н.Н. Использование данных биоритмологии в криминалистике и оперативно-розыскной деятельности / Н.Н. Китаев, В.И. Шапошникова, Р.Г. Ардашев // Закон и жизнь. – 2012. – № 7. – С. 20–22.

11. Китаев Н.Н. Проблемы криминалистической хронобиологии / Н.Н. Китаев, В.И. Шапошникова // Проблема познания в уголовном судопроизводстве. – Иркутск: Изд-во ИГЭА, 2000. – С. 41–49.

12. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. – М., 1997. – 287 с.

13. Шиканов В.И. Информация к тактической операции «Атрибуция трупа»: учеб. пособие / В.И. Шиканов. – Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1975. – 182 с.